

Македонського – Зопіріона в 331 р. до н. е. З декрету на честь Протогена відомо, що вдавалися до нього й пізніше, коли цей заможний ольвієполіт, перебуваючи на посаді ойконома (управителя громадського господарства) і державного скарбника, «одним пробачив борги, іншим дав відстрочки на стільки часу, скільки вони бажали, і не стягнув з них ніяких відсотків». Далі у декреті говориться: «І коли все у місті було в занепаді внаслідок воєн та неврожайів, і коштів зовсім не стало, так що Народ (тобто Народні збори – О. Г.) внаслідок цього попросив його (Протогена – О. Г.) дати місячні відстрочки й подбати про кредиторів і боржників, він перший, хоч борги йому та його батькові досягали 6000 золотих, запропонував народові розраховувати на нього в усьому, й коли народ попросив його пробачити боржникам їхні борги, він усе всім протистив...» [13, № 32, с. 56].

Отже, договором позики, уживаним у юридичному побуті населення античних держав Північного Причорномор'я, були загалом притаманні ті ж риси, які були характерні й для інших еллінських держав античного часу. Їхня специфіка зумовлювалася тут лише конкретно-історичними обставинами того чи іншого періоду.

Список літератури: 1. Античный способ производства в источниках // Известия ГАИМК. Вып. 78. Л., 1933. 2. Гавриленко О.А. Право античных держав Північного Причорномор'я. Х., 2004. 3. Millett P. Maritime loans and the structure of credit in fourth – century Athens. // Trade in the Ancient Economy. London, 1983. 4. Надписи Ольвии (1917–1965). Л., 1968. 5. Демосфен. Речи / Пер. и примеч. Радцига С.И. М., 1954. 6. Исократ. Банкирская речь (Трапедзитик) / Пер. Н.Н. Залесского // Вестник древней истории. 1968. № 4. 7. Скржинская М.В. Скифия глазами эллинов. СПб., 2001. 8. Яйленко В.П. Материалы к «Корпусу лапидарных надписей Ольвии» // Исследования по эпиграфике и языкам древней Анатолии, Кипра и античного Северного Причерноморья. М., 1987. 9. Максимова М.И. Античные печати Северного Причерноморья // Вестник древней истории. 1937. № 1. 10. Скржинская М.В. Будни и праздники Ольвии в VI-I вв до н.э. СПб., 2000. 11. Орач С.М., Тищик Б.Й. Основы римского частного права. К., 2000. 12. Лурье С.Я. К организации нотариата в греческой метрополии (надпись IG VII 3172) // Вестник древней истории. 1938. № 2(3). 13. Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae. Vol. 1. Ed. 2. Petropoli, 1916. 14. Леви Е.И. Ольвия. Город эпохи эллинизма. Л., 1985. 15. Кіргож Т.П., Шевченко Я.М. Ипотека // Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 2. К., 1999. 16. Азімов Ч.Н. Заклад // Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 2. К., 1999. 17. Виноградов Ю.Г. Древнейшее письмо с острова Березань // Вестник древней истории. 1971. № 4. 18. Зуц В.Л. Про античну форму власності в Ольвії // Археологія. 1971. № 3.

Надійшла до редакції 06.11.06

Л. В. Кондратюк

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У СХІДНОМУ СЕРЕДЗЕМНОМУР'І В ПЕРІОД АНТИЧНОСТІ

Міжнародно-правові стосунки античних держав Східного Середземномор'я вже протягом тривалого часу є об'єктом пильної уваги як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-істориків [1; 2; 3]. Однак в історико-правовому аспекті спеціальних досліджень вказаної проблеми останнім часом не здійснювалося. Міжнародні

взаємини в давнину обумовлювалися в значній мірі законами відносин між спільностями двох формаційних типів – первіснообщинної і рабовласницької. Але, на думку фахівців, тогочасна система міжнародних відносин включала в себе також: 1) відносини між племенами первіснообщинної периферії; 2) відносини між рабовласницькими державами. Розуміється, провідне, визначальне значення в системі міжнародних стосунків мали відносини між рабовласницькими державами як представниками передової суспільної формації [2, с. 21–22]. Політичним фоном міжнародних відносин того чи іншого періоду була боротьба між титульними класами. Ця боротьба і пов'язані з нею міжнародні відносини, також загострювалися із появою народно-визвольних рухів проти іноземних завойовників [3, с. 3–4].

Формування правових норм, що виражали інтереси пануючого класу рабовласників, у тому числі і норм міжнародних, відбувалося на базі вже існуючих на той час соціальних норм. Перші міжнародно-правові норми склалися в межах слабо пов'язаних між собою територіально-політичних регіонів, оскільки на той час не існувало економічних і політичних умов для стійкості відносин між віддаленими один від одного центрами людської цивілізації. Такі зв'язки не могли привести до опрацювання єдиної системи міжнародно-правових норм [4, с. 16].

У стародавньому світі людина не підносилася до свідомого начала інтернаціонального права. Тому народи були розрізнені між собою. Кожен народ жив сам по собі окремо, незалежно від інших, і знаходився в непостійних, випадкових взаєминах з ними [5, с. 3].

Визнання полісу (народу) як суб'єкта міжнародного права породжувало ту обставину, що всі зовнішні стосунки велися від імені самих громадян і Народних зборів. У період розквіту грецьких держав вони завжди визнавалися найвищим органом в галузі зовнішніх відносин. Саме Народні збори призначали послів і приймали їхні звіти після закінчення місії, оголошували війну та укладали мир. Разом із зборами (і залежно від реального співвідношення сил у полісі) – цими питаннями відали й деякі інші державні органи – колективні (Рада в Афінах) або окремі посадовці (стратегі, прігани, ефори), а в Спарті – царі [6, с. 21].

Давня Греція утворила найбільш крупні цивілізації Середземномор'я. Міжнародні відносини в ній розгорталися як взаємини між полісами та між еллінським світом й іншими народами.

Між містами самої Греції і колоніями підтримувався постійні стосунки – політичні та торгівельні, а разом з тим і культурні. Подібно фінікійцям греки зробилися торговими посередниками між усіма країнами, що оточували Середземне море з його розгалуженнями, і самі стали виробляти товари широкого ринку [7, с. 66].

При повній внутрішній самостійності, яку мало спочатку кожне місто, відносини між окремими общинами не могли бути іншими, як міжнародними. Греція вступила в історію розділеною на багато дрібних держав, слабо пов'язаних навіть релігійними відносинами [8, с. 67]. Пізніше Давня Греція утворила найвідомішу цивілізацію Середземномор'я. До неї безпосередньо примикає і цивілізація еллінізму. Вона представляє собою багато полісів – іст, які об'єднувались торговельно-економічними відносинами, широкими культурними зв'язками. Життя полісів формувалося залежно від взаємодії внутрішньо- і зовнішньополітичних факторів. Зовнішня політика визначалася змаганням Афин і Спарти, які намагалися вийти за рамки первісної полісної організації. У свою чергу, поліси, які входили до їхніх сіммахій, здебільшого не могли реалізувати свою політичну автономію.

У Греції, як і у всіх стародавніх державах, панувала думка щодо власної виключності. Греки пишалися своєю національністю і ставили себе вище за усі інші народи, яких називали варварами. Зневажаючи останніх, вони не визнавали за ними ніяких прав і рідко радилися з ними. Вони повинні бути рабами еллінів. Про це в один голос говорять Аристотель і Еврипід: «Варвар і раб за природою своєю – поняття тотожні...»; «Пристойно владарювати над варварами еллінами...». Там, де греки не мали змоги поневолити варварів, вони виганяли їх, щоб зайняти їх землі. Так греки діяли при заснуванні заморських колоній, наприклад Сіракуз і Леонтини. Зрозуміло, що не в стосунках з варварами потрібно шукати початки встановлень правових норм, якими називалося заступництво іноземцям та регламентувалися відносини у сфері зовнішньої торгівлі та мореплавання. Зародок їх лежить у стосунках іншого роду, у відносинах між еллінами-громадянами різних полісів [9, VIII].

Перші відносини між іногородніми греками були швидше ворожими, аніж дружніми (приятельськими). Республіки Греції знаходилися у постійній війні між собою, шукаючи здобич та нові об'єкти завоювання. До цього приєднується й боротьба між протилежними принципами політичного буття: аристократичні держави воюють з демократичними [8, с. 68]. Однак, зносини між різними полісами Греції існували. Жителі із одного міста переїжджали до іншого, але становище іноземців не було нічим забезпечено. Єдиним засобом здобуття покровительства законів для них було обрання собі із громадян міста особливих захисників. Іноземці скористалися цим засобом і почали знаходити собі таких захисників у містах, в яких займалися торгівлею та іншими заняттями. Захисники ці іменувалися проксенами, і приймали на себе добровільний обов'язок піклуватися про приїжджих і в разі необ-

хідності клопотатися про доступ їх до Народних зборів, а також представляти їхні інтереси у суді.

Вже у ранні періоди грецької історії між окремими містами-державами (точніше, між очолюючими їх базилевсами) підтримувалися достатньо регулярні відносини через вісників або глашатаїв. Надалі з цього звичаю викристалізувався інститут посольств. Посли одержували спеціальне посвідчення на ведення переговорів (складену вдвоє дощечку – диплом). Як вісники, так і послы знаходилися «під охороною богів» і користувалися недоторканністю [4, с. 17].

Важливим міжнародно-правовим інститутом були також амфіктонії – релігійні союзи. У давні часи до їхнього складу входили племена, що жили довкола святилища. Початковою метою амфіктоній було влаштування спільних жертвоприношень та свят на честь вшанованого божества, захист храму та його скарбів, що нагромаджувалися від приватних та громадських жертвоприношень і покарання святотатців та порушників священних звичаїв [10, с. 49]. При утворенні союзу до святилища примикали і сусідні племена або міста, пов'язані торговими інтересами [11, с. 73]. Ті, хто збирався на спільні свята, при потребі радилися про громадські справи. Таким чином, амфіктонії перетворювалися на релігійно-політичний інститут міжнародного характеру. [10, с. 49]. Їх у Давній Греції існувало багато. Найдавнішою і найвпливовішою з них була Дельфінсько-Фермопільська амфіктонія. Вона утворилася з двох амфіктоній: Дельфінської при храмі Аполлона в Дельфах і Фермопільської при храмі Деметри. У Дельфінсько-Фермопільську амфіктонію входило 12 племен. Наразі кожне з них мало по два голоси.

Іншою формою союзів у Давній Греції – союзів суто політичного характеру, військових, є форма, яка носить назву «симмахії». Це, перш за все, об'єднання воєнних сил для спільного ведення війни [12, с. 31].

«Афіни і союзники» – така офіційна самоназва Другого Афіньського морського союзу. Вже в ньому було відображено поділ симмахії на дві нерівні частини. На чолі союзу знаходилися два керівних органи, які представляли кожну із сторін – афіньська еклесія і синедріон союзників. Ними вирішувались усі громадські справи. Але в межах Другого Афіньського морського союзу існував і більш низький рівень контактів. Відносини між афінянами і союзниками не обмежувалися стосунками синедріону союзників і афіньської держави в особі Народних зборів і Ради 500. На державному рівні Афіни, без сумніву, підтримували особливі відносини з кожним конкретним полісом – членом Другого морського союзу. Існували й контакти на приватному рівні між відомими афіньськими політиками, простими афінянами і громадянами союзних полісів [13 с. 3–4].

Втручання Афін у внутрішні справи союзних держав дійшло до того, що на них було розповсюджено дію афінського права; афінські монети і міри ваги стали загальнообов'язковими для всіх членів союзу. Всі судові справи членів союзу передавались на розгляд афінського суду, а кінцеві рішення, які раніше приймали загальні збори членів союзу, почали виносити афінські Народні збори. У середині V ст. до н.е. Афінський морський союз перетворюється в морську державу (архе), а його члени стають підданими Афін [14 с. 14–15].

Постійна ворожнеча між окремими державами може вважатися нормальним явищем для стародавніх часів, хоч вона і не виключає, дійсно, можливості дружніх відносин між сусідами, підкріплюваних помірним розвитком свідомості етнічної єдності, спільністю релігії, звичаїв та ін.; для більшої міцності цих відносин укладалися між сусідами дружні договори і союзи [15, с. 309–310]. Так, наприклад, в 1903 р. у ході німецьких розкопок в Мілеті (в Дельфініоні) було знайдено надпис про взаємовідносини припонтійської колонії Ольвії і її метрополії – Мілету. Документ представляє договір про ісополітію із всіма впливаючими звідси наслідками в державно-правових, судових та релігійних взаєминах [16, с. 39]. Укладення міжнародних договорів, як і оголошення війни, вважалося найважливішим правом держав, обмеження якого було ознакою їх нерівного, залежного становища [17, с. 16].

Держави та протодержави античного часу вдавалися до деталізованої процедури укладання угод. Так поступово виникли складні правила укладання міжнародних договорів та засобів їхнього забезпечення і було встановлено принцип дотримання міжнародних зобов'язань та низку супутніх міжнародно-правових інститутів: договірної ініціативи, форми договору, статусу його свідків, підписання та ратифікації, підстав, суб'єктів, умов та обсягу відповідальності за його порушення та ін. [1, с. 10].

Право і закони, у розумінні давніх греків, захищали лише тих, хто був зобов'язаний виконувати ці закони, тобто тільки громадян своєї держави [7, с. 4]. На міжнародні стосунки еллінських держав суттєво вплинуло уявлення про негреків як про варварів, які не підлегли правовим нормам. Правда, у відносинах Персії (та й в деяких інших державах доводилось робити винятки) цього вимагала достатньо сувора політична реальність [5 с. 20].

Міжнародно-правові відносини як об'єкт і сфера, в якій функціонує міжнародне право, є визначальним фактором його походження, сутності та особливостей. З появою держав у міжнародних відносинах виділяється центральна ланка – міждержавні відносини, які стають головним фактором формування міжнародного права, а нормам останнього надається санкціонована державою обов'язковість, хоч вони по суті і за формою тісно пов'язані з

їх попередниками (відносинами додержавних надобщинних політичних структур). Особливістю стародавніх міжнародних відносин був їх розвиток у межах певного регіону, переважно двосторонній, партикулярний і утилітарний характер, оскільки задоволення своїх економічних і політичних потреб держави могли найбільш ефективно забезпечити у двосторонньому обміні [18 с. 88; 19 с. 1]. Саме економічні потреби спричинили виникнення взаємних відносин ще між первісними суспільними утвореннями. Згодом це призвело до становлення, у першу чергу, інститутів торгівельного права, а також інших правових інститутів, що мали на меті забезпечення торгівельних відносин. Виникають та розвиваються інститути гостинності, визначення статусу офіційних торгівельних делегацій (на відміну від статусу приватних торговців чи купців), поняття мита, податків на іноземні товари, встановлюються певні режими міжнародної торгівлі, територіальні режими, данницькі відносини. Укладаються міждержавні угоди, які інколи закріплюються династійними шлюбами або заручництвом [20, с. 280].

Взаємовідносини держав і перебуваючих у них іноземців у більшій мірі обумовлені самою історією, політичними перевагами, економічними зобов'язаннями, ворожими чи союзними відносинами і низкою інших конкретних особливостей політико-правового характеру.

Таким чином, вже на ранніх етапах міжнародної взаємодії античних держав Східного Середземномор'я між собою та з іншими державними утвореннями склалися міжнародно-правові інститути представництва, встановлення, зміни та режиму кордонів, статусу території, які в стародавньому міжнародному праві набули найбільшого розвитку.

Список літератури: 1. Буткевич О.В. Становлення і розвиток міжнародного права у стародавній період: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2002. 2. Жигунин В.Д. Международные отношения эллинистических государств в 280-220 гг. до н.э. Казань, 1980. 3. Тарков П.Н. Международные отношения в Средиземноморье в конце III в. до н.э. М., 1988. 4. Международное право: Учебник для вузов / Под ред. Г.В. Игнатенко и Д.Д. Остапенко. М., 1978. 5. Пероговский В. О началах международного права относительно иностранцев у народов древнего мира. К., 1859. 6. Баскин Ю.Я., Фельдман Д.И. История международного права. М., 1990. 7. Карьев Н. Государство – город античного мира. С.-Пб., 1910. 8. Карьев Н. Введение в курс истории древнего мира. Варшава, 1882. 9. Наумова Д. Консульское право Европы и Америки. М., 1856. 10. Зінченко А. Історія дипломатії: від давнини до початку нового часу. Навчальний посібник. Вінниця, 2002. 11. Бузольт Г. Очерк государственных и правовых греческих древностей. Пер. с нем. Х., 1890. 12. Бокшанин А.Г. История международных отношений и дипломатии в Древнем мире. М., 1945. 13. Из истории античного общества: Межвузовский сборник / Под ред. Е.А. Молева. Н. Новгород, 2003. 14. Громаков Б.С. История рабовладельческого государства и права (Афины и Рим): Учеб. Пособие / Всеоюз. юрид. заоч. ин-т. М., 1986. 15. Латышев В.В. Очерк греческих древностей. Ч. 1. Государственные и военные древности. С.-Пб., 1897. 16. Жебелев С.А. Милет и Ольвия // Северное Причерноморье. М.-Л., 1953. 17. Талалаев А.Н. Право международных договоров. Общие вопросы. М., 1980. 18. Буткевич О.В. Проблема происхождения международного права: природно-правовый та позитивістський під-

ходи // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 17 (частина II). К., 2000. 19. Гавриленко О.А. Основні риси міжнародного права та міжнародно-правові відносини держав Північнопонтійського регіону античного часу // Право та безпека. 2006. № 5'1. 20. Гавриленко О.А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. дідо н.е. – перша половина VI ст.. н.е.). Монографія. Х., 2006.

Надійшла до редколегії 01.11.06

П. П. Захарченко

**ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗЕМЕЛЬ ЗА ПРОЕКТАМИ
ПОЛОЖЕНЬ КОМІТЕТІВ З ПОКРАЩЕННЯ ПОБУТУ ПОМІЩИЦЬКИХ
СЕЛЯН ЛІВОБЕРЕЖНИХ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ
(ХАРКІВСЬКА, ЧЕРНІГІВСЬКА, ПОЛТАВСЬКА) СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.**

Сучасне українське законодавство поновило знайомство із забутою юридичною дефініцією «приватна власність на землю», лише на початку 90-х рр. ХХ ст.

Між тим, подібність із сьогоденням мають події та явища, відтерміновані в часі на 150 років. Напередодні селянської реформи 1861 р. суспільство також перебувало перед вибором надання правосуб'єктності на землю особам, що досі залишалися поза межами участі в розподілі земельної власності. Йдеться про поміщицьких селян, які на початку 1860-х рр. мали усі шанси стати власниками земельних посілів. Принаймні, приватне селянське землеволодіння могло стати реальністю у разі реалізації проектів Положень про покращення побуту поміщицьких селян, розроблених спеціальними дворянськими комітетами Російської імперії, у тому числі й 9-ма комітетами українських губерній.

Організаційно-правові підстави створення, принципи формування та й сама діяльність дворянських комітетів донині не стали об'єктом системного наукового дослідження. Правнича історіографія не має у своєму розпорядженні бодай статті, присвяченої становим інститутам, що взяли на свої плечі роботу з підготовки текстів законопроектів про звільнення селян від кріпосницької залежності. Роботи І. Іванюкова та Н. Семенова лише описово відтворюють події та обставини заключного етапу їхньої діяльності – обговорення проектів у Санкт-Петербурзі, а саме у Головному комітеті із селянських справ та у Редакційних комісіях.

Губернські дворянські комітети з покращення побуту поміщицьких селян покликав до життя рескрипт (припис) Олександра II від 20 листопада 1857 р. на ім'я Ковенського, Віленського і Гродненського генерал-губернатора В. Назімова.

Глава держави звелів створити у трьох західних губерніях із числа предводителів дворянства та інших категорій землевласників комітети для підготовки проектів «Про устрій і покращення побуту поміщицьких селян». Щоправда, вони не могли виходити за рамки умов, визначених у документі наступним чином: «За по-